

NEKAJ NADROBNOSTI O DELOVANJU KÄRNTNER HEIMATDIENSTA PRED PLEBISCITOM LETA 1920 NA KOROŠKEM

TONE ZORN

Razumevanje dogajanja na območju južnega dela Koroške v času od znanega plebiscita 10. oktobra 1920 do današnjega dne v marsičem pojasnjuje vloga osrednje protislovenske organizacije Kärntner Heimatdienst (KHD) v slovenski manjšinski problematiki. Cilje in vlogo te organizacije za čas med obema vojnama je na podlagi dosegljive dokumentacije orisal pred nekaj leti Lojze Ude.¹ Žal so zadevni avstrijski arhivi, predvsem pa fond KHD v koroškem deželnem arhivu, še nadalje nedostopni tujemu raziskovalcu, tako da se moremo še vedno naslanjati samo na sodobno publicistiko ter na dokumentacijo, ki jo hranijo jugoslovanski arhivi. Tu gre predvsem za časovno obdobje iz poletja 1920, iz časa vedno agresivnejše dejavnosti KHD, dokumentacija sama pa se nanaša v glavnem na območje velikovškega okrajnega glavarstva.

Ni namen tega članka lotevati se celotne dejavnosti KHD, saj bi za tak oris potrebovali celotno dokumentacijo te organizacije, ampak opozoriti na določeno nevzdržnost nemško piščih piscev, ki vidijo v predplebiscitni dejavnosti te organizacije predvsem vsesplošno protijugoslovansko gibanje vsega nemško in večine slovensko govorečega južnokoroškega prebivalstva.

Prvi val organizirane propagandne dejavnosti, ki so jo vodili iz nemškega dela dežele, so jugoslovanske oblasti opazile kmalu po ustanovitvi koroškega deželnega propagandnega vodstva (Landesagitationsleitung) kot organa deželnega zbora, ustanovljenega dne 22. avgusta 1919 v Spittalu na Dravi, kmalu po jugoslovanski izpraznitvi Celovca in po umiku na demarkacijsko črto, določeno v Parizu med obema koroškima plebiscitnima conama A in B. Jugoslovanske oblasti so prvič opazile organizirano nemško usmerjeno propagando oktobra leta 1919. Poročila, ki sta jih v Ljubljano pošiljali obe koroški okrajni glavarstvi, velikovško in boroveljsko, pričajo, da so oblasti z dokajšnjim uspehom sledile tej dejavnosti koroškega deželnega propagandnega vodstva ter jo tudi delno obrzdale. Po podatkih, s katerimi so razpolagale jugoslovanske oblasti, so se ukvarjale z nemško propagando predvsem tri izpostave propagandnega oddelka koroškega deželnega zbora, od teh ena pod vodstvom policijskega

svétnika Spitzerja v Celovcu, druga v Mostiču pod vodstvom znanega nemškega nacionalca slovenskega rodu Josefa Glantschniga iz Vovber, in tretja v Št. Andražu v Labotski dolini, ki jo je vodil nadporočnik Maierhofer. Poleg teh je bila še posebna pisarna v Vrbi za območje boroveljskega okrajnega glavarstva. To, da so Nemci segali s propagandno dejavnostjo tudi v Mežiško dolino, ki je po sklepih pariške mirovne konference dokončno pripadla Jugoslaviji, je presojalo 21. novembra 1919 velikovško okrajno glavarstvo za »neprijateljsko početje od strani avstrijske republike« do sosednje države.² Vse kaže, da drže trditve predstavnikov jugoslovanske oblasti, da je ta prišla na sled vrsti plačanih nemških agitatorjev. Ti so se vtihotapljali iz plebiscitne cone B na ozemlje, ki ga je upravljala Jugoslavija. Za zaježitev te dejavnosti je okrajno glavarstvo Borovlje dne 15. decembra 1919 v zanimivem poročilu prosilo ljubljanske oblasti, da bi dovolile širiti na območju plebiscitne cone A prepovedani glasili avstrijske socialnodemokratske stranke Arbeiter Zeitung in Arbeiterwille, zaradi njunih poročil o slabem gospodarskem položaju Avstrije kot najboljšem sredstvu proti nemški propagandi.³

Dokončno obliko je dobila koroško-nemška propagandna organizacija po 9. marcu 1920, ko so v zgornjekoroškem Št. Vidu vse v zasednem deželnem zboru zastopane stranke sklenile ustanoviti posebno »domovinsko službo« (Heimatdienst), ki naj bi vodila in združevala vse predplebiscitno protislovensko in protijugoslovansko delovanje nemško-nacionalnih krogov na območju obeh plebiscitnih con. Sklenili so tudi, da bo vodil organizacijo poseben sosvet, sestavljen iz zastopnikov vseh meščanskih in socialdemokratske stranke, zastopani pa bi bili v njem tudi posamezni okraji, na katere se je raztezalo delovanje organizacije. Organizacijsko je že koroški propagandni oddelk koroškega deželnega zbora razdelil plebiscitno cono A na štiri odseke s sedeži v plebiscitni coni B ali zunaj nje: na Rož (I); zahodno Podjuno z Grabštajnom (II); sodni okraj Velikovec, zahodni del (III) ter končno še na sodni okraj Pliberk vzhodno od Velikovca z Labotsko dolino (IV). Odseka I. in II. sta imela vodstvo v Celovcu, Velikovec-zahod v Mostiču,

odsek IV. pa v Št. Andražu v Labotski dolini. Odsek I. je bil kasneje razdeljen v štiri pododseke: a) na zgornji Rož s sedežem v Beljaku, b) območje južno od Vrbe s sedežem v Vrbi, c) spodnji Rož ter č) območje Gure—Hodiše, zadnja pododseka s sedežem v Celovcu.⁴ Na čelu celotne organizacije je stal še danes aktivni Hans Steinacher.

V prvem trenutku sta se tako koroško propagandno vodstvo kot KHD naslonila predvsem na zaupnike leta 1908 na Koroškem ustanovljenega Nemškega narodnega sveta (Deutscher Volksrat), prvenstveno ustanovljenega proti dajanju kakršnihkoli koncesij nenemškemu narodu monarhije, predvsem pa proti slovenskim oziroma jugoslovanskim zahtevam, 1917. tudi v deklaracijskem gibanju. V okrožnici zaupnikom z dne 26. marca 1919 je nemški Volksrat zadovoljno opozarjal, da je na njegovo pobudo bila ustanovljena ob padcu monarhije in »po pričetku sovražnosti s strani Jugoslovancov« in za »obrambo pred političnimi sunki Kranjcev« posebna »narodnostopolitična skupina« pri predsedstvu deželnega odbora,⁵ iz katere je jeseni istega leta izšlo koroško deželno propagandno vodstvo. Drug element, iz katerega so prihajali agitatorji KHD, so bili nekdanji aktivni udeleženci protijugoslovanskih bojev v zimi 1919 in spomladi 1920, od srede leta pa so bili glavni nosilci KHD dejavnosti nemško usmerjeni begunci iz plebiscitne cone A, ki so se v tem času po odločitvi plebiscitne komisije smeli vrniti nazaj.

Iz smernic vodstva KHD za razporeditev organizacijske mreže v plebiscitni coni A je videti, da si je prizadevala njena centrala formirati na območju južne Koroške posebne krajevne svete, Heimatsräte imenovane (HR). V utemeljitvi za ustanovitev takih svetov je KHD poudarjal nujnost samozaščite in zastopstva južnokoroškega prebivalstva pred jugoslovanskimi oblastmi, seveda v duhu nemške koncepcije za plebiscitno odločitev. V domovinskih svetih naj bi bile po teh navodilih zastopane vse nekdanje politične stranke, glede na obseg posamezne občine pa naj bi HR sestavljalo 6 do 25 oseb, ki bi izmed sebe izvolili predsednika in tričlanski odbor. Zanimivo je, da je vodstvo KHD predvidevalo, da ne bo mogoče povsod razpresti nemško propagandno organizacijo ter je zato svetovalo ustanovitev posebnih »delovnih mest« po vsem območju južne Koroške, na katera bi se navezovalo nekaj občin. Predvidena so bila taka delovna mesta v Rožeku za Zgornji Rož, Škofiče in Logo ves; v Borov-

ljah za Spodnji Rož; v Žihpoljah za območje Vrbskega jezera; Grabštajnu za občine Grabštajn, Pokrče, Tinje, Radiše, Medgorje, Žrelec in Galicijo; v Dobrli vesi za sodni okraj Dobrila ves brez občine Galicija; v Velikovcu za sodni okraj Velikovec brez Tinj; v Železni Kapli za sodni okraj Železna Kapla; v Pliberku za občine Pliberk, Blato, Libuče, Bistrice pri Pliberku ter Globasnico; v Labotu za občine Labot, Legerbuch, Žvabek in Libeliče ter v Grebinju za občine Ruda, Grebinj in Pustrica.⁶ Naloga teh »delovnih mest« je bila predvsem prevzemanje celovškega propagandnega gradiva ter zbiranje poročil o situaciji v plebiscitni coni A, ki so se končno zbirala v Celovcu; vsekakor pa se je ta mreža dokončno izkristalizirala po odprtju demarkacijske črte med obema plebiscitnima conama A in B septembra 1920, ko je prešla večina KHD aparata v plebiscitno cono A ter se je smel po sklepih plebiscitne komisije legalizirati.

Za obe središči takratnih okrajnih glavarstev, Borovlje in Velikovec, plebiscitne cone A sta bila po navodilih iz Celovca ustanovljena okrajna KHD sveta, ki sta skupaj s celovskim vodstvom KHD sestavljala vodstveni aparat te organizacije.⁷

V smernicah celovškega vodstva je bila osnovana naloga HR »zastopati nemško misleče prebivalstvo« in to »predvsem pred plebiscitno komisijo«. Dalje so imeli nalogo zbirati vesti o vsem dogajanju na območju plebiscitne cone A ter zadevno poročanje plebiscitni komisiji, skrbeti za vpise v glasovalne plebiscitne imenike, dalje skrbeti, da ne bo prišlo do »jugoslovanskih mahinacij« ob plebiscitu ter pritegovanje omahljivcev na nemško stran, skrb za nastanitev nemško usmerjenih plebiscitnih glasovalcev, izvajanje nemško-koroške propagande, imenovane »domovinska propaganda«, predvsem pa zastopati nemško misleče prebivalstvo posameznih občin.⁸

Za propagandno delo v plebiscitni coni A je KHD pripravljala v Celovcu tudi posebne inštruktorske tečaje; v poštveh zanje pa so prišli predvsem tisti nemško usmerjeni begunci iz plebiscitne cone A, ki so bili določeni, da se poklicno ukvarjajo s propagandnim delom na jugoslovanskem zasedbenem delu Koroške in to kot agitatorji ali pa tajniki občinskih HR. Tako kot v drugi polovici leta 1919⁹ so tudi po ustanovitvi KHD nemško usmerjeni agitatorji dobivali posebne denarne podpore. Tako je na primer sklenilo vodstvo KHD na seji dne 17. maja 1920 dvigniti

doklade svojim zaupnikom na območju plebiscitne cone B na 25 kron dnevno, beguncem iz plebiscitne cone A pa so se dnevne doklade dvignile na 12 kron.¹⁰ Prav tako so že v tem času izplačevali na posebne denarne bone določenim ljudem iz cone A.¹¹ Na širino denarnih virov, s katerimi je KHD razpolagal, priča dejstvo, da je samo izdaja posebnih plebiscitnih znamk vrgla skoraj milijon kasnejših zlatih nemških mark.¹² Na širino pritoka teh sredstev je vplivala tudi tesna povezanost KHD z nemško-nacionalnimi organizacijami zunaj Avstrije, predvsem z Deutscher Schutzbundom s sedežem v Berlinu.¹³ Zanimivo je, da so na te povezave opozarjali tudi posamezni britanski člani plebiscitne komisije.¹⁴ Ne bo odveč opozoriti na obvestila francoskih diplomatskih predstavnikov jugoslovanskim krogom v začetku aprila 1920, da je dal nemški rajh Avstriji za koroško predplebiscitno dejavnost okoli 50 milijonov kron.¹⁵ Fragmentarni podatki pričajo, da je samo izpostava KHD Mostič izplačala med 23. aprilom in 14. junijem 1920 nekaterim posameznikom in sodelavcem 42.500 kron.¹⁶ Ne bo odveč pri tem opozoriti na skrajno nezadostna finančna sredstva jugoslovanske strani za predplebiscitno dejavnost, na kar kaže že podatek, da je imela sekcija SHS plebiscitne komisije odobrenih komaj 10 milijonov kron, od katerih je do 15. septembra 1920 izkoristila vsega 4.146.000 in še

od te vsote je vrnila en milijon ljubljanski deželni vladi.¹⁷

Ne da bi se na tem mestu spuščali v sam potek in v drugo problematiko ob plebiscitu 10. oktobra 1920, naj opozorimo, da je KHD v navodilih zaupnikom poudarjal, da bi bilo treba pri plebiscitu doseči vsaj 90 % glasov za nemško stran in da se ta želja, kot vemo, ni uresničila.¹⁸

OPOMBE

1. L. Ude, Po plebiscitu 10. oktobra — Kärntner Heimatdienst, Heimatbund, v: Zbornik Koroške Ljubljana 1959, 73—91. — 2. Arhiv Slovenije, fond poverjenišтва za notranje zadeve, f. 19/1919, dok. 14536/pr. — 3. Prav tam, dok. 19163/pr. — 4. V. Schumy, Kampf um Kärntens Einheit und Freiheit, Wien 1950, 255. — 5. Pokrajinski arhiv Maribor, fond okrajnega glavarstva Velikovec. — 6. Prav tam. — 7. Prav tam. — 8. Prav tam. — 9. Arhiv Slovenije, fond okrajnega glavarstva Borovlje 1919, dok. 4046. — 10. Pokrajinski arhiv Maribor, isti fond. — 11. Prav tam. — 12. H. Steinacher, Sieg in deutscher Nacht, Wien 1943, 344. — 13. Koroški Slovenec, 23. 3. 1921, št. 1. — 14. Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, f. 21, dok. 47. — 15. D. K. Knežević, Senžermenški mirovni ugovor — Austrija i Jugoslavija kroz ugovor, tipkopisna disertacija, Beograd, maj 1965. — 16. Pokrajinski arhiv Maribor, isti fond. — 17. Fond Jovana Jovanovića — Pižona (mikrofilm iz Arhiva Jugoslavije v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja. — 18. Pokrajinski arhiv Maribor, isti fond. — Prim. tudi Mir, 13. 7. — 11. 8. 1920, št. 34-35, 40.